

СУЧАСНА РЕЦЕПЦІЯ ТЕОРІЇ ФЕРДІНАНДА ДЕ СОССЮРА У РОСІЙСЬКОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ (проблема періодизації)

Після знайдення і публікації у 2002 році чернетки книги Ф. де Соссюра «De l'essence double du langage» («Про двоїсту сутність мовної діяльності»), яка написана рукою самого лінгвіста, ми говоримо про «нового Соссюра». Проаналізовано рецепцію теорії Соссюра у російському і українському мовознавстві від 50-х років ХХ сторіччя до теперішнього часу з точки зору періодизації цього процесу. Зроблено висновок, що саме видавнича логіка, як критерій, що максимально наближений до наукової практики, є доцільною і вирішальною для періодизації рецепції теорії Ф. де Соссюра у сучасному мовознавстві.

Ключові слова: періодизація, мовознавство, лінгвістична теорія, видання, «новий» Соссюр.

После обнаружения и публикации в 2002 году черновика книги Ф. де Соссюра «De l'essence double du langage» («О двойственной сущности языковой деятельности»), написанного рукой самого лингвиста, мы говорим о «новом» Соссюре. Проанализирована рецепция теории Соссюра в русском и украинском языкознании от 50-х годов ХХ столетия до наших дней с точки зрения периодизации этого процесса. Сделаны выводы, что именно издательская логика, как критерий, максимально приближенный к научной практике, является целесообразной и решающей для периодизации рецепции теории Ф. де Соссюра в современном языкознании.

Ключевые слова: периодизация, языкознание, лингвистическая теория, издание, «новый» Соссюр.

Since the rough copy of F. de Saussure's book «De l'essence double du langage» («On the Dual Essence of Language»), written by the linguist's own hand, has been discovered and published, we speak of a «new» Saussure. The paper studies the reception of Saussure's theory in Russian and Ukrainian linguistics from the 1950-s up to now with the focus on its periodization. The author comes to the conclusion that it is the editing logic as a criterion, the most approximate to the scientific practice, that is reasonable and decisive for the periodization of Saussure's theory reception in modern linguistics.

Keywords: periodization, linguistics, linguistic theory, edition, «new» Saussure.

У науковій розвідці, що здійснюється в рамках роботи з вивчення теорії «нового» Фердинанда де Соссюра, серед інших постали два питання: з'ясування зовнішньої і внутрішньої часових рамок, виявлення історичного, лінгвокультурологічного фону, завдяки якому або через який теорія швейцарського лінгвіста сприймається у сучасному мовознавстві.

Зовнішні часові рамки рецепції теорії Соссюра визначаються революційною зміною парадигм у радянському мовознавстві на початку 50-х років ХХ століття. Йдеться про радикальний перехід від наукової парадигми марризму до виноградівської лінгвістичної парадигми, що наступив після відомих сталінських статей про мовознавство, в яких нищівній критиці була піддана більшість положень яфетидології та «нового вчення про мову». Проблемність цієї зміни парадигм, однак, полягає у тому, що «повертаючи» радянське мовознавство у русло західноєвропейської традиції, що стало необхідністю з огляду на повоєнні культурно-

ідеологічні реалії, Сталін спрямував його назад у епоху порівняльно-історичного і молодограматичного мовознавства. На той час європейське мовознавство уже пройшло фазу функціоналізму та структуралізму, які були результатом саме рецепції поглядів Соссюра. Значна частина повоєнних наукових партнерів, особливо з країн так званого соціалістичного табору, стояла саме на таких наукових позиціях. Погляди Соссюра на той час були азбучними істинами і нормою лінгвістичного теоретизування в Європі. Щоб компенсувати втрачений час і на рівні вести діалог із західними партнерами, необхідно було критично засвоїти не лише спадщину Праги та Копенгагена, але й концепцію самого Фердінанда де Соссюра.

Зміна парадигми у мовознавстві мала й свій символічний вираз видавничого характеру. У січні 1952 року започатковано видання наукового журналу «Вопросы языкознания», що став трибуною більш відповідних до часу і стану європейської лінгвістики поглядів у радянському мовознавстві (можна їх назвати одночасно більш прогресивними і більш офіційними – відповідними до генеральної ідеологічної лінії, що панувала у країні).

До питання внутрішніх часових рамок рецепції поглядів швейцарського мовознавця у період від 50-х років ХХ ст. до теперішнього часу можна підійти формально, тобто періодизувати цей час з точки зору змін у радянському мовознавстві, наприклад, взяти за рубіж «хрущовську відлигу», яка співпала за часом із виникненням пізніх структуралістських тенденцій у 60-ті роки минулого століття. Структуралізм 60-х років є структуралізмом кібернетичного і генеративного спрямування, який мало був пов'язаний із конститутивними засадами лінгвістичної теорії Ф. де Соссюра.

Інші зміни у радянському мовознавстві не були аж такими значущими з точки зору часових меж. З'являлися певні тенденції в окремих наукових осередках, але радикальних змін у парадигмах не відбувалося. Щоправда, період перебудови і розпаду СРСР також міг би стати «натуральною» внутрішньою межею, оскільки у ці часи відкрилися нові інформаційні можливості, але це був досить напружений час для всієї інтелігенції, значна частина котрої відійшла від фундаментальних і теоретичних досліджень. До цього слід додати й проблеми розпаду єдиного наукового простору у зв'язку з утворенням незалежних держав і створення їхньої наукової інфраструктури. Від цього моменту російське та українське мовознавство стає інтегральною частиною світового мовознавства і орієнтується вже не на єдину офіційну ідеологію і методологію, а на загальноєвропейські і американські зразки. Тому сама історія радянського і пострадянського мовознавства, скоріше за все, й не мала безпосереднього впливу на рецепцію Соссюра у пізньому СРСР, Україні та Росії.

Нам здається, що специфіка аналізованої проблеми – рецепції теорії Фердінанда де Соссюра – вимагає дещо іншого підходу до періодизації цього процесу. Це має бути критерій, максимально наближений до наукової практики, тобто до соціології лінгвістики і психології теоретичної творчості. Обидва ці явища тією або іншою мірою пов'язані з необхідністю читати твори Соссюра. А з чисто психологічної точки зору інтерес наукового загалу активізується найчастіше у зв'язку з публікаціями. Тому перш за все ми будемо керуватися видавничою логікою, оскільки твори Ф. де Соссюра виходили з друку усього тричі російською мовою і один раз українською. Йдеться про перше в СРСР видання «Курсу загальної лінгвістики» у 1933 році у перекладі О. М. Сухотіна, під редакцією і з примітками Р. О. Шор [9], друге видання усіх праць Ф. де Соссюра у 1977 році, яке включило зокрема і новий переклад «Курсу загальної лінгвістики» під редакцією

О. О. Холодовича та його коментарі, і, нарешті, третє видання наукових праць швейцарського лінгвіста під назвою «Нотатки з загального мовознавства» у перекладі Б. П. Нарумова і під редакцією Н. О. Слюсарєвої у 1990 році. Українською мовою «Курс загальної лінгвістики» виданий у перекладі А. Корнійчука і К. М. Тищенка у 1998 році [10].

Певним катализатором збудження зацікавлення до нової публікації стають рецензії у центральних часописах, що мають вплив на суспільну думку. Таким журналом, без сумніву і справедливо, був (у Росії є й дотепер) «Вопросы языкознания». Журнал уже на той час був виданням авторитетним і впливовим у наукових колах і являв собою майже єдине джерело і широку платформу для офіційної мовознавчої дискусії. У другому номері журналу «Вопросы языкознания» за 1978 рік була опублікована рецензія Р. О. Будагова на видання 1977 року «Труды по языкознанию» [11] під редакцією О. О. Холодовича, що не могло не привернути увагу наукової спільноти до соссюрівського «Курсу загальної лінгвістики» [2]. У 1971 році Н. О. Слюсарєва друкує статтю у журналі «Филологические науки» «К выходу в свет критического издания «Курса общей лингвистики» Ф. де Соссюра» [7]. У 1992 році надрукована рецензія Н. Ю. Бокадорової на роботу Ф. де Соссюра «Заметки по общей лингвистике» [8] у перекладі Б. П. Нарумова в журналі «Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка» [1]. Нами був проведений статистичний аналіз посилань на Ф. де Соссюра на сторінках журналу «Вопросы языкознания» за 57 років (1952–2009 рр). На те, як видання та рецензії на них у центральних журналах впливають на рецепцію поглядів автора, можуть свідчити такі дані: у 70 роки в середньому ім'я Соссюра згадувалось у журналі «Вопросы языкознания» 30–40 разів на рік, у 1978 році, одразу після опублікування рецензії Р. О. Будагова це число виросло до 81, у 1979 році їх було 67. Натомість вже у 1980 році зацікавлення знову падає, і у 80-ті роки середня кількість посилань була 25. У 90-ті і першій половині 2000-х рр. зацікавлення залишалось на тому самому рівні, лише у 2006–2007 рр. з'являються статті В. Г. Кузнєцова про Соссюра, після чого інтерес до швейцарського лінгвіста активізувався і у середньому його ім'я з'являється в журналі 50 разів на рік.

Поглянемо на змістову сторону рецепції Соссюра у журналі «Вопросы языкознания». Уже в першому номері журналу у редакційній статті «Задачи советского языкознания в свете трудов И. В. Сталина и журнал „Вопросы языкознания“» (далі ВЯ. – *О.П.*) знаходимо програмне визначення офіційної думки про теорію Соссюра: «„Социологический“ подход к языку, демонстративно выдвигаемый в буржуазном языкознании, в учении де Соссюра и его школы на самом деле приводит к отрицанию общественной сущности языка. непонимание общественной сущности языка и роли языка в обществе, идеалистическая трактовка самого общества как суммы индивидуумов вызвали искусственное и объективно неоправданное членение истории языка на „внешнюю“ и „внутреннюю“, а также противопоставление „синхронии“ и „диахронии“, приведшее, в конце концов, к „панхронии“ и „ахронии“, т. е. к отрицанию законов истории языка как общественного явления» [4, с. 8]. Цікаво, що автори статті дуже чітко усвідомили, яку загрозу діалектичному матеріалізму несе панхронічна теорія системності. Вказано теж на «ідеалістичний характер» теорії знаку та недопустимість для радянського мовознавства протиставляти мову та мовлення. Концепція Соссюра названа «абстрактним психологізмом» і саме тут було наведено відому цитату, яка потім буде обов'язковою для коментування та критики поглядів швейцарського лінгвіста: «единственным и истинным объектом лингвистики является язык, рассматри-

ваемый в самом себе и для себя». У цьому ж дусі було витримано й програмну статтю В. В. Виноградова «Понятие внутренних законов развития языка в общей системе марксистского языкознания» [3], у котрій автор звинувачує Соссюра у повному відриві внутрішнього і зовнішнього у розвитку мови, назвав його погляди буржуазно-ідеалістичними і запровадив ще одну тенденцію, якої потім будуть довго дотримуватися радянські мовознавці – протиставив погляди Соссюра і І. Бодуена де Куртене. Взагалі «антиісторизм» Соссюра і його «відрив синхронії від діакронії», заперечення ним розвитку мови, – це улюблені закиди на адресу лінгвіста у першій половині п'ятдесятих років (знаходимо їх у статтях Б. В. Горнунга в 4'52, О. С. Ахманової в 3'53, А. І. Смірніцького і О. С. Ахманової в 4'53, А. І. Смірніцького в 2'55, В. А. Льїш в 2'57). Варто зазначити, що це були залишки традиційно марристської довоєнної критики Соссюра, що слушно зазначила сама О. С. Ахманова. Ахманова ж вирізила ще одне ключове положення сосюрівської теорії, яке могло істотно загрожувати радянському мовознавству, – антисубстанціалізм (реляціонізм). Ближче до середини п'ятдесятих з'являється нова низка претензій до Соссюра: протиставлення «соціальності мови індивідуальності мовлення», поділ лінгвістики на зовнішню і внутрішню, «відрив мови від мислення», «асистемність історії мови», іманентний і статичний характер мови (Р. Г. Піотровський в 1'54 і 4'57, О. М. Фінкель у 6'54, В. Г. Адмоні в 6'56, С. Л. Рубінштейн у 2'57, Є. О. Седельников у 4'58, Я. Б. Крупаткін у 6'58), хоча не залишався поза критикою і традиційний сосюрівський «ідеалізм», антисубстанціалізм і психологізм (О. С. Мельничук у статті «К оценке лингвистического структурализма» в 6'57, В. І. Григор'єв у 4'58 чи В. М. Жирмунський у 5'58). Серед позитивних моментів загальним місцем було лише відзначення заслуг Соссюра у відкритті хетських ларингалів і в історичному мовознавстві загалом (О. В. Десницька, Вяч. Вс. Іванов, С. Д. Кацнельсон, Л. А. Булахівський).

Проте у першій половині п'ятдесятих років почали з'являтися поодинокі позитивні відгуки на методологічну концепцію швейцарського мовознавця. Заслугує уваги рецензія Г. В. Степанова на книжку Х. Касареса (ВЯ, 3'53), у якій дано досить об'єктивний опис поглядів Соссюра, хоча наприкінці рецензії все ж дописується «чергова» фраза про антиісторизм Соссюра, до того ж називаються погляди швейцарця соціологічними (а не психологічними, як у редакційній статті 1952 року). Уже у статті 1955 року «О понятии «изоморфизма» лингвистических категорий» та ж О. Ахманова, що у 1952 році писала про загрозу реляціонізму, відгукується позитивно про сосюріанську ідею системних відношень, базованих на «ототожненнях і відмінностях» (ВЯ, 3'55). Ще більш відверто про придатність ідеї системних стосунків, що окреслюють місце одиниці у системі для лексико-семантичного аналізу, Ахманова пише у статті «О некоторых вопросах и задачах описательной, исторической и сравнительно-исторической лексикологии», написаній спільно з Виноградовим і Вяч. Івановим (ВЯ, 3'56). А у статті в №1 за 1957 рік прямо називає Соссюра «видатним лінгвістом».

Перші дві статті у ВЯ, де у відкритій формі вказано, що системно-синхронічні погляди Соссюра мають велике значення для описової граматики, були опубліковані уже у 5 номері за 1953 рік. Це були роботи українського мовознавця О. О. Білецького «О курсах общего языкознания в государственных университетах» і представника Празького лінгвістичного гуртка О. Лешки «К вопросу о структурализме (две концепции грамматики в Пражском лингвистическом кружке)». Чеський автор поставив питання досить сміливо, як на тогочасні радян-

ські стандарти. Він відверто визнав цілковиту вірність системно-функціонального розуміння мови Соссюром. Польський лінгвіст З. Штібер теж прямо пише у статтях в № 4 за 1955 рік і № 3 за 1957 рік, що сосюрівське розрізнення соціального і індивідуального чинників, а також його теорія відношень є істотним кроком уперед у світовому мовознавстві.

Показово, що вже у передовій редакторській статті у № 4 за 1956 рік «О некоторых актуальных задачах советского языкознания» погляди Соссюра на мову і мовлення оголошуються «діалектикою потенційного та актуалізованого». Тож після падіння сталінізму у СРСР настала нова епоха у мовознавстві – визнання Соссюра як видатного лінгвіста, що створив підвалини сучасного лінгвістичного теоретизування.

Після цього у «Вопросах языкознания» розгортається широка дискусія між явними противниками поглядів Соссюра (Б. В. Горнунгом, В. І. Абаєвим, Т. С. Шарадзенідзе, А. Грауром, В. З. Панфіловим) та його прихильниками (С. К. Шаумяном, О. О. Реформатським, В. Н. Топоровим, І. І. Ревзіним, М. І. Стебліним-Каменським, Ю. Д. Апресяном, І. І. Мещаніновим). Цікава у зв'язку з цим полеміка відбулася у 1957 році в Інституті мовознавства АН СРСР (див. ВЯ, 4'57). Полеміці передувала велика стаття з ґрунтовним аналізом поглядів Соссюра «О сущности структурной лингвистики», яку друкує у № 5 за 1956 рік С. Шаумян. Тут вперше увага звертається на такі ключові поняття концепції швейцарського лінгвіста, як цінність і семіологічна сутність мовознавства. Радянські і закордонні науковці починають зауважувати близькість поглядів Соссюра до поглядів Бодуена де Куртене (Вяч. Вс. Иванов у 3'57, М. Карась у 4'58, Н. О. Слюсарева у 2'60, Л. Р. Зіндер у 3'66), Карцевського і Празької школи загалом (Н. С. Поспелов у 4'57, С. І. Бернштейн у 5'62), Ф. Фортунатова (О. О. Реформатський в 6'57) чи Е. Дюркгейма (В. Дорошевський в 5'56), а також відзначають функціональний характер його концепції (Ф. Мікуш у 1'57).

Важливою віхою в історії наукової рецепції радянськими мовознавцями теорії Соссюра могла б стати стаття французького мовознавця Марселя Коена («Современная лингвистика и идеализм» у ВЯ, 2'58), де вперше за час полеміки виразно прозвучала теза, що Соссюр не писав книжки «Курс загального мовознавства», що поряд з термінами *langue* і *parole* є ще поняття *discours*, що означуване і означаюче не можуть бути складовими знаку, врешті, що більшість термінів і понять, запроваджених Соссюром, вживається не у сосюрівському розумінні. Ця стаття, на жаль, не знайшла серйозного відгуку серед радянських мовознавців (як прихильників, так і супротивників), що сприйняли «Курс» як догму. Як до, так і після цього «Курс» цитувався виключно у дусі «Соссюр пише...», «Соссюр вважає...», «Соссюр говорить...».

Поступово полеміка навколо поглядів Соссюра відходить на другий план. Науковці починають звертатися до конкретних положень швейцарського вченого, щоб на їх основі розвивати власні концепції. Перш за все це стосувалося теорії синтагми (Н. Н. Прокопович у 5'59), теорії мовної діяльності (О. О. Леонтьєв в 3'62), поняття системності (М. М. Маковський, 6'65).

Важливе місце у рецепції поглядів Соссюра у СРСР мала діяльність Н. О. Слюсарєвої, котра, починаючи від 1960 року послідовно намагалась відкрити радянським мовознавцям «іншого» Соссюра. Перша спроба була зроблена нею у рецензії на працю Р. Годеля «Les sources manuscrites du «Cours de linguistique générale» de F. de Saussure» у ВЯ № 2 за 1960 рік. Вперше у радянській науковій пресі було однозначно сказано про те, що значна частина положень «Курсу»

(включаючи й відому фразу, котрою завершується книжка) не належали Соссюру, а були внесені у його концепцію видавцями. Тут же підкреслюється необхідність перевидання книжки з коментарями Годеля (оскільки єдиним виданням був том з 1933 року, який на той час став уже бібліографічною рідкістю). Як відомо, старання проф. Слюсареві увінчалися успіхом лише за 30 років, коли було опубліковано «Заметки по общей лингвистике». На загальний же рівень рефлексії над соссюрівською спадщиною її ранні праці не мали впливу.

Показово, що у 60–70 роки інтерес до концепції Соссюра різко падає. Щоправда, у статтях у «Вопросах языкознания» увесь час зустрічаються посилання на ті чи інші положення «Курсу». Але робилося це вже рутинно, наспіх і поверхнево, найчастіше формально. Згадуються, традиційно, поділ на мову і мовлення, теорія синтагм, ларингальна теорія, білатеральна теорія знака, реляційна сутність мовних одиниць або ж просто вказується, що той чи інший учений стоїть на соссюрівських позиціях. Зрідка можна зустріти якусь суттєву полеміку чи якийсь істотний аналіз поглядів швейцарського мовознавця. Складається враження, що все вже сказано і що усі все собі з'ясували, – як супротивники, так і прихильники. О. О. Леонт'єв у рецензії на працю Т. Слама-Казаку навіть висловився таким чином: «Концепция „Курса” Соссюра в этой своей части в настоящее время представляет уже чисто исторический интерес» (ВЯ, 3'62).

Певними винятками за усі 60 і 70 роки були: змістовний аналіз соссюрівських тез про цінність і двосторонність знака Г. В. Рамішвілі у рецензії на збірку «Вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике» в № 6 за 1962 рік, обґрунтування соссюрівської ідеї «різниці» як основи існування мови О. В. Ісаченко (2'63), а також з'ясування т. зв. «формалізму» і реляціонізму Соссюра О. В. Гладким (3'66) і І. П. Сусовим (4'71), аналіз і реабілітація ключового для концепції Соссюра поняття мовної діяльності Н. Д. Андреевим і Л. Р. Зіндер (3'63), – варто зазначити, що у цій статті автори звертають увагу на те, що поняття *langage* фактично цілком залишилося поза полем зацікавлення у радянській лінгвістиці, а омонімія термінів «речевая деятельность» – у значенні 'langage' і у щербівському розумінні сукупності мовленнєвих актів – призводила або до отождошення його з мовленням, або ж до розуміння його як сукупності конкретних *parole*. Цьому ж питанню були присвячені також рецензія О. С. Ахманової на журнал «Диоген» у ВЯ № 2 за 1966 рік та солідна наукова розвідка В. Я. Миркіна «Некоторые вопросы понятия речи в корреляции: язык – речь» (1'70). Однією з найбільш ґрунтовних статей, присвячених безпосередньо аналізу поняття соссюрівської теорії у цей час, була стаття О. С. Кубрякової «О понятиях синхронии и диахронии» (3'68).

До значущих, хоча й критично-негативних, розвідок цього періоду слід віднести статтю колишнього марриста В. І. Абаєва, скеровану проти «антиісторизму», «формалізму» і «модернізму» Соссюра, протиставлених теорії Гумбольдта (3'65). Середина 60-х рр. стала часом поступового відродження «динамічної» концепції Гумбольдта, яка відразу стала протиставлятися «статичній» теорії Соссюра. Спроби прихильників Соссюра відстояти динамізм і функціоналізм його позиції (напр., О. М. Щербак у 6'65 чи П. С. Кузнецов у 4'66) успіхів не мали.

У 1963 році відбувається дискусія навколо проблеми співвідношення мови і мовлення (див. ВЯ, 2'63), у якій більшість авторів піддала критиці дистрибуції понять соціальності і індивідуальності щодо цих явищ (на жаль, ніхто не зазначив, що протиставлення мови і мовлення за вказаною ознакою у Соссюра мало не онтологічний, а каузальний характер). Подібна дискусія з наперед заданим спря-

муванням на критику соссюрівських поглядів була висвітлена у № 6 за 1972 р. Лінгвісти знову повертаються до «антиматеріалістичного» реляціонізму розуміння Соссюром мови (Л. С. Бархударов у 3'73 і О. С. Мельничук у 6'76, котрий зробив у цій статті цікаве і дуже слушне зауваження про кантіанські витoki соссюрівського реляціонізму), «недіалектичного» розрізнення мови і мовлення (В. В. Акуленко в 3'74), антинауковості розрізнення синхронічного та діакронічного підходу у мовознавстві (Р. О. Будагов у 3'75). Новим закидом Соссюрові стала об'єктивізація ним (а фактично, видавцями «Курсу») мови і відрив її від мислення і свідомості конкретної людини. З таким закидом виступив у статті «Отражение действительности в языке и проблема языкового знака» В. З. Панфілов (3'75). На тлі попередніх претензій до Соссюра щодо його психологізму це зауваження виглядає досить дивним. До рідкісних на той час позитивних оцінок поглядів швейцарського мовознавця можна віднести рецензію Н. О. Слюсареві на Кернера, у якій уперше радянські науковці були поінформовані про публікацію Р. Енглера текстів соссюрівських записок. Це й не дивно, адже Слюсарєва у той час працювала над монографією про Соссюра і, можливо, уже тоді планувала публікацію його нотаток, яку вона здійснила аж у 1990 році.

І все ж один із постулатів Слюсареві на захист Соссюра був реалізований. У 1977 році виходить нове видання «Курсу», доповнене його ранньою дисертаційною роботою «Мемуаром про первісну систему голосних у індоєвропейських мовах». З'явився новий привід звернутися до першоджерел.

Після виходу рецензії Р. Будагова у журналі «Вопросы языкознания» зацікавлення Соссюром у СРСР помітно активізувалося. Цікаво, однак, що далеко не всі мовознавці зауважили, що вийшло нове видання Соссюра, і продовжували посилалися на видання 1933 року. Отже, впливало не саме видання і не сама рецензія, а збуджений рецензією інтерес. Принципове ставлення до теорії не змінилося. Хоча й з'явилися нові акценти. Так, наприклад, Т. С. Шараденідзе (ВЯ 2'79), котра раніше різко критикувала Соссюра, тепер пише статтю про те, що більшість положень його концепції була відома і до нього, а значну частину його відкриттів зробив Бодуен де Куртене. В. З. Панфілов і Ф. П. Філін, реагуючи на нове видання, ще раз нагадали радянським лінгвістам про буржуазний характер соссюрівського реляціонізму (4'79 і 2'80), а Г. В. Колшанський – про недопустимість надмірного абстрагування у мовознавстві, винуватцем якого був саме Ф. де Соссюр (6'79). Популярним стало визнавати «очевидні» істини (відкриті Соссюром), але при цьому применшувати його значення, вказуючи на старші джерела – від античності і Гумбольдта до Бодуена де Куртене і Пірса. Улюбленим закидом цього періоду стало дорікання Соссюру за те, що не опрацював «лінгвістику мовлення», а лише «лінгвістику мови». Р. Будагов до цього додає «хибність» протиставлення Соссюром комунікативної та виразової функцій мови (3'81). Незважаючи на те, що декілька разів різними вченими доводилось, що фразу про вивчення мови «саму у собі і для себе» створив А. Сеше, лінгвісти продовжували приписувати її Соссюру. Ніяк не вплинув на рецептивну свідомість авторів статей у ВЯ у 80-ті роки і знаний вже факт, що Соссюр не писав «Курсу». Усі надалі ототожнювали найбільш радикальні формулювання «Курсу» з поглядами швейцарського мовознавця (В. З. Панфілов, див. 6'82). Видання 1977 року тільки посилювало ці переконання.

Ані критичні аналізи радянських мовознавців другої половини 50-х років, ані праці Годеля і Енглера (про які інформувала мовознавчий загал Н. О. Слюсарєва) не змінили впевненості у тому, що Соссюр був проти визнання ідеї розвитку

мови (Г. О. Клімов у 3'83), був прихильником абстрактної статичності мови (О. Л. Пум-пянський у 1'83), ототожнював *parole* і *langage* (А. І. Моїсєєв у 6'83), що Соссюр був прихильником рівневої будови мови (Я. Б. Крупаткін у 3'84), вважав мислення і пам'ять «неоформленою масою», котру оформлює мова (Ю. В. Зицар у 4'84), що мову Соссюр пропонував вивчати без зв'язку з мовленням (В. П. Даниленко у 3'88).

Небагато було вчених у цей період, які продовжували розвивати підвалини соссюрівської лінгвістики (С. Д. Кацнельсон, Н. О. Слюсарєва, А. Г. Григорян, О. Н. Савченко, О. Д. Дуліченко). Уперше на нотатки Соссюра (а не на «Курс») послався у своїй статті «Происхождение и типология алфавитной системы письма (письменные системы раннехристианской эпохи)» Т. Г. Гамкрелідзе у ВЯ № 5 за 1988 рік (до видання нотаток російською було ще два роки!).

Незважаючи на те, що у 1990 році виходять «Заметки по общей лингвистике», які, по-перше, демонстрували ще радянському на той час лінгвістичному світові «нового», «іншого» Соссюра, а по-друге, уперше представляли автентичні щоденники і чернетки лінгвіста, реакції на книгу у ВЯ не було. Перші роки 90-х відзначились повною маргіналізацією соссюрівських поглядів. Згадки були спорадичними, поодинокими і, в основному, стосувалися історичної граматики і «Мемуару». Наприкінці 1994 року і на початку 1995 року у ВЯ друкуються дві великі роботи, присвячені поглядам Соссюра – обидві авторства уже покійних на той час О. М. Сухотіна (6'1994) і В. В. Виноградова (1'1995), витримані у дусі старого «Курсу» (що природньо) і без будь-яких коментарів, які б хоч якось відносились до нововиданих матеріалів. У статті, надрукованій у ВЯ № 5 за 1995 рік, В. М. Алпатов змушений нагадувати колегам історію створення «Курсу», проте також не виражає жодного ставлення до «Заметок», пишучи, що А. Сеше й Ш. Баллі передали у «Курсі» автентичні погляди самого Соссюра. На виокремлювання заслуговує лише стаття В. С. Юрченка «Реальное время и структура языка (к философии языкознания)» у № 3 за 1993 рік, у котрій уперше чітко пояснено, що реальним часом (діахронією) Соссюр наділяв лише фонетичні одиниці (що стає ясним після прочитання нових матеріалів). Таким чином, за усі 90-ті роки у ВЯ не було жодного прямого посилання на «Заметки по общей лингвистике». У другій половині дев'яностих Соссюр цікавив лінгвістів перш за все як піонер семіотики і посилання на його теорію зосереджувалися, в основному, на понятті довільності знаку.

На початку третього тисячоліття ситуація істотно не змінилася. Лінгвісти надалі працювали лише з канонічним «Курсом». Перше пряме посилання на «Заметки» було здійснене І. Г. Мелікішвілі у статті «Линейность языкового знака с точки зрения фонологических закономерностей (к целостной и телеологической интерпретации языкового знака)» у ВЯ № 3 за 2001 рік. Проте висновки про лінеарність знаку, які робить мовознавець, витримані строго по «Курсу». Наступна цитата із «Заметок» з'являється у ВЯ, 3'2004 (стаття А. Мустайоки і М. Копотєва).

Особливе місце у рецепції Соссюра у новому тисячолітті займають три великі статті В. Г. Кузнєцова: «Ф. де Соссюр и А. Сеше. Место работы А. Сеше "Программа и методы теоретической лингвистики" в истории языкознания» (2'2006), «Учение Ф. де Соссюра в свете соссюрологии» (5'2006), а також «Ф. де Соссюр и женева́ская школа: от „языка“ к „речи“» (6'2007), у котрих знаходимо активне використання нових матеріалів 1990 року. Саме тут уперше (поза «Заметками») вживаються терміни «языковая деятельность», *discours*, *discursif*,

реінтерпретується співвідношення індивідуального і соціального у мові і мовленні, динаміки і статичності у мовній діяльності. Тут також читач узнає про інтерпретації поглядів Соссюра А. Сеше і, частково, Ш. Баллі.

На жаль, ці статті, як і сам їхній автор, залишилися поодинокими в інформаційному потоці стереотипного розуміння сосюрівської теорії по «Курсу». У статтях 2007–2010 років ніхто жодного разу не згадує про «Заметки» і про реінтерпретацію поглядів Соссюра Н. Слюсарєвою та В. Кузнєцовим.

Під час роботи над статтею нами було проведено також аналіз більше двох сотень статей з інших джерел (журналів, колективних монографій, навчальних посібників, одноосібних монографій, збірок статей у перекладі з іноземних наукових джерел, надрукованих у різні періоди), в яких є згадування про Соссюра, які представляють аспекти теорії лінгвіста, або ж повністю присвячені ученому та його теорії. Саме Соссюру присвячено такі наукові розвідки, як, наприклад, «Из истории языкознания. Соссюр и сосюрианство» Р. О. Будагова (1954), розділ «Доктрина Фердинанда де Соссюра» у книзі Йоргу Йордана «Романское языкознание» (1971), розділи у навчальному посібнику Ф. М. Березіна «История лингвистических учений» (1975) та у книзі цього ж автора «Русское языкознание конца XIX – начала XX в.» (1976), праці Н. О. Слюсарєвої «Теория Ф. де Соссюра в свете современной лингвистики» (1975), «Соссюр и сосюрианство» (1977) та ін. Основними поняттями, термінами, які вважаються елементами теорії Соссюра і які найчастіше згадуються або дискутуються на сторінках проаналізованих наукових праць за 1952–1978 роки (з посиланнями на «Курс загальної лінгвістики» 1933 року видання), є такі: системний характер мови, соціальна природа мови, структура мовного знаку, його білатеральність, проблема мови та мовлення та їх розмежування Соссюром, синхронія/діахронія, синтагматика/парадигматика, значущість (*valeur*), тотожність/відмінність, поняття слова, принцип гомогенності предмета дослідження, а також нами відзначається значна кількість посилань на Соссюра у зв'язку з його розвідками в області фонетики («Мемуар о первоначальной системе гласных в индоевропейских языках» 1879). Щодо українських наукових праць, які базуються або посилаються на основні положення теорії Соссюра, можна назвати, наприклад, такі: «Філософські питання мовознавства» (1972), Л. А. Булаховський (Вибрані праці в п'яти томах, том перший Загальне мовознавство, 1975), «Питання теорії мови в зарубіжному мовознавстві» (1976). Українські мовознавці у своїх наукових дослідженнях звертаються до таких елементів теорії Соссюра, як проблема мови й мовлення, їхнє розмежування, проблема об'єкта лінгвістики, синхронії/діахронії, синтагматики/парадигматики, довільності мовної форми слова, значущості, а також загальновідомої сосюрівської тріади *langage–langue–parole*.

Результати аналізу наукових праць 1979–1990 років показали, що дискутується розуміння Соссюром соціального характеру мови, визначення її сутності, поняття значущості, а також фонетичні дослідження ученого. У ряді навчальних посібників цілі розділи присвячені Соссюру. Так, наприклад, посібник Н. А. Кондрашова «История лингвистических учений» (1979), а також посібник Ф. М. Березіна з однойменною назвою (1984) містять главу «Лингвистическая концепция Ф. де Соссюра».

Після 1990 року сосюрівська теорія залишається джерелом для нових лінгвістичних (і не тільки) досліджень. Дослідники апелюють до окремих положень теорії Соссюра, до теорії цілком, а також посилаються на ім'я Соссюра як одного із засновників сучасної лінгвістики у статтях, монографіях, дисертаційних дослі-

дженнях. Наприклад, стаття О. С. Кубрякової «Возвращаясь к определению знака» (1993), навчальний посібник О. М. Камчатнова та Н. А. Ніколіної «Введение в языкознание» (2000, 2011), ряд статей і докторська дисертація Н. В. Бугорської «Методологические проблемы описания лингвистической терминологии» (2009), кандидатська дисертація з філософії І. В. Глухоман «Філософські інтенції у лінгвістичних вченнях Ф. де Соссюра та Р. Якобсона» (2007) та ін. містять полеміку з Соссюром та апелюють до конститутивних засад його теорії.

У 2003 році вийшла в науковий світ книга В. Г. Кузнецова «Женевская лингвистическая школа: от Соссюра к функционализму» [5]. У роботі викладено теоретичні принципи Женевської лінгвістичної школи, встановлено зумовленість її загальномовознавчої проблематики впливом учення Ф. де Соссюра та ходом розвитку науки про мову. У 2010 році вийшла із друку монографія В. Г. Кузнецова «Научное наследие Женевской лингвистической школы» [6], у якій концепція Женевської школи аналізується на базі канонічного тексту «Курсу загальної лінгвістики», а також із залученням рукописних і документальних джерел, архівних матеріалів. Навіть представлений (зважаючи на межі публікації) огляд публікацій фундаментальних теоретичних розвідок, що присвячені Ф. де Соссюру та його теорії, дає підстави для визначення трьох етапів періодизації рецепції поглядів ученого.

Тож, умовно приймемо такі цезури рецепції соссюрівських поглядів: від початку 50-х років до 1977 (78) року минулого століття (із внутрішнім розмежуванням на ранній антисоссюрівський період – до 1956 року, період акцептації – 1956–1960 і період «охолодження» – після 1961); від 1977 до 1990 (91) року; врешті, останній період – від 90-х років до сьогодення. Зважаючи на той факт, що у 2002 році у Парижі опубліковано чернетку книги «De l'essence double du langage» [12], яка була знайдена в оранжереї родового маєтку Соссюрів у Женеві у 1996 році і написана рукою самого Фердінанда де Соссюра, що містить нові положення лінгвістичної теорії вченого, можна припустити і висловити таку надію на те, що це стане новим поштовхом до наукових розвідок. Визначення періодизації рецепції поглядів швейцарського лінгвіста у російському та українському мовознавстві є лише вступом до вивчення «нового» Соссюра.

Бібліографічні посилання

1. **Бокадорова Н. Ю.** – Рец. на кн.: Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике / пер. с франц. Б. П. Нарумова; общ. ред., вступ. ст. и коммент. Н. А. Слюсаревой. – М. : Прогресс, 1990 / Н.Ю. Бокадорова // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка – М. : Наука, 1992. – Т. 51. – С. 99–102.
2. **Будагов Р. А.** Рец. на: *Ф. де Соссюр*, Труды по языкознанию, переводы с французского языка под редакцией А. А. Холодовича. – М. : Прогресс, 1977. – 695 с. / Р. А. Будагов // Вопросы языкознания. – 1978. – № 2. – С. 125–129.
3. **Виноградов В. В.** Понятие внутренних законов развития языка в общей системе марксистского языкознания / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1952. – № 2. – С. 3–43.
4. Задачи советского языкознания в свете трудов И. В. Сталина и журнал «Вопросы языкознания» // Вопросы языкознания. – 1952. – № 1. – С. 3–40.
5. **Кузнецов В. Г.** Женевская лингвистическая школа: от Соссюра к функционализму / В. Г. Кузнецов. – М. : УРСС, 2003 – 184 с.
6. **Кузнецов В. Г.** Научное наследие Женевской лингвистической школы / В. Г. Кузнецов. – М. : Знак, 2010. – 366 с.
7. **Слюсарева Н. А.** К выходу в свет критического издания «Курса общей лингвистики»

- Ф. де Соссюра / Н. А. Слюсарева // Филологические науки. – 1971. – № 4. – С. 56–64.
8. **Соссюр Ф. де.** Заметки по общей лингвистике / вступит. статья и комментарии Н. А. Слюсаревой / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1990. – 274 с.
 9. **Соссюр Ф. де.** Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр. – М. : ОГИЗ, 1933. – 271 с.
 10. **Соссюр Ф. де.** Курс загальної лінгвістики / Ф. де Соссюр; пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
 11. **Соссюр Ф. де.** Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 695 с.
 12. **Saussure F. de.** Ecrits de linguistique générale, établis et édités par Simon Bouquet et Rudolf Engler, avec la collaboration d'Antoinette Weil / F. de Saussure. – Paris : Gallimard, «Bibliothèque des idées», 2002. – 353 p.

Надійшла до редколегії 24.02.13